

ПОЛІСЕМАНТИЧНІСТЬ КОНЦЕПТІВ «СКЕЛЯ» І «КАМІНЬ» У ПОЕЗІЇ ВОЛОДИМИРА ЗАБАШТАНСЬКОГО

У статті досліджуються концепти «скеля» і «камінь» в поезії Володимира Забаштанського. Їхня полісемантичність визначається крізь призму особистісно-ціннісних орієнтирів малої батьківщини, морально-вольових рис героїв, урбаністичних рефлексій, інтерпретації творчості. Характеризується психоавтобіографічна основа поезії, яка є одним з провідних факторів формування цілісності концептосфери художнього світу автора.

Ключові слова: полісемантичність, концепт, метафора, епітет, індивідуально-авторський образ.

Виокремлення концепта як ментального утворення, позначеного лінгвокультурною специфікою, є необхідним етапом у становленні антропоцентричної парадигми гуманітарного, зокрема, літературного дискурсу. У концепті, здавалося б, безособове та об'єктивне поняття авторизується відносно етносемантичної особистості як закріпленого в художньому тексті ментального прототипа носія цього образу.

Мета розвідки – простежити і дослідити функціонування концептів «камінь», «скеля» як особистісно-ціннісних орієнтирів художнього світу Володимира Забаштанського і окреслити їхню естетичну природу.

Ці концепти є носіями надзвичайно важливих для поета сенсів. Насамперед камінь, скеля – втілення, символ малої батьківщини, Браїлова («Браїлів стоїть на граніті, / І люди його кам'яні», «Кам'яні», [1, 19]), який наскрізним топосом проходить через усю творчість митця. Рідне містечко та його околиці постають у таких іпостасях: мальовничі суворі пейзажі, коли «пребагаті товтри» пов'язують нащадків з предками, марно виникають порівняння каменя та пращурів: «...край доріг на сірі кругляки, / Мов

пращурам на голови злісілі, / Стають, щоб далі бачить, хлопчаки» («Мій край», [2, 20]). Літературними попередниками бутоломів В. Забаштанського можна вважати каменярів І. Франка з їх незламністю духу, відповідно цьому вибудовуються дві лінії: особиста відповідальність поета перед земляками та усвідомлення ним важкої праці: «Нелегко крем'яні горби лупати» («Моя вузькоколія», [7, 23]).

Паралельно В. Забаштанський вибудовує вертикаль спадковості, адже й діди, які «не спромоглись на куці класи, / Зате стелить вдалися так сошу, / На кресах крем'яні фортеці класти, / Що досі голову над тим сушу» («Древо роду», [1, 11]), і батько, який рано пішов із життя: «Вам було сорок два, як прощались ви з скелями, / залишаючи світ цей з осколками в грудях» («На могилі батька», [10, 19]), постають як найвищий взірець самовідданості, повсякденного героїзму.

Для дядька Івана з вірша «Про каменотеса» важливим є самоздійснення як процес і результат життєвого шляху, що, зрештою, призводить до ідентифікації його духовного Я, в якому акумулюється стиль внутрішнього життя, спрямований у соціальне середовище та обумовлений психологічно-чуттєвою організацією:

Ви у зажурі цигарку запалите,
Голову знову свердлитиме задум,
Що народився у скелях вчора,
І не дає вам ні жить, ні спати:
Витесать дуба з граніту чорного
І на могилу війні вкопати [10, 45].

Каменотес дядько Іван – різьбяр-працелюб, який понад усе цінує власний досвід, знання, для втілення в життя далекоглядних намірів консолідує інтереси, цілі та обов'язки. Праця для нього – це радість існування, бо в ній він пізнає себе, гармонійно поєднує свій життєвий світ і діяльність з внутрішньою позицією, яка стала аксіомою долі тоді, коли повністю сформувалася його духовно-етична цільність як основа

самодостатності і самореалізованості. Герой поезії знаходить своє місце в житті, засвідчує себе як особистість глибокої житейської мудрості, вольової стриманості й сили духу, допомагає людям порадами та діями, і це для нього найважливіша потреба ества. Із цього приводу В. Забаштанський відзначав: «Вони (дядьки-каменярі) навчили мене важкого каменярського труда. І робили це без показухи, без нарочитості, без повчань, а так природно, як жили, дихали, ходили, воювали, працювали» [14, 463]. Автор-наратор тут не є безстороннім свідком акту розгортання поетичного факту. В одному випадку він диференціює себе на юного безпосереднього обсерватора художніх реалій та зрілого емоційного споглядача, котрий досліджує моральну природу простої, звичайної людини, на первнях якої виховувався та утверджувався сам. В іншому ніби зливається зі своїми героями, проникає в їхній внутрішній світ, який, власне, формує і його сутність, оскільки зрозуміти сенс життя своїх героїв здатна лише та людина, яка думає, прагне, діє тотожно їм.

Красномовним свідченням віковічної спорідненості митця з кряями є постійні художні аналогії поетової праці з трудовими буднями каменяра:

Мені спішити треба вже однині

І план за двох виконувать в житті:

Один за бутоломав скелях синіх ,

Другий – на поетичному путі («Наказ каменярів», [10, 15]).

Звідси концепт скеля (камінь) транспонується на творчість і обумовлені нею страждання, труднощі: «В синіх скелях поезії волею й розумом / Я обтісую слово, мов камінь, тверде, / Серце знову по вінця наповнене грозами» («Відвертість», [10, 3]). Таким чином, інтерпретуються і відповідні метафори каторжної праці зі словом-каменем, непідйомним, проте міцним і непорушним («товчуся щодень у скалі», «шліфую свою кременину», «Роздум», [1, 97]; «вергав на папері брили туги», «Стіл», [1, 101]). Образ камінного (гранітного) слова оприявнюється у поезіях «Стіл», «Сонячні пісні», «Синівська балада», «Камінні слова». Поет у риторичних питаннях та

звертаннях намагається досягнути: «Що ж там зостанеться з моїх писань? / Граніт в словах а чи слова в граніті?» («Сонячні пісні» [1, 107]), він зобов'язує себе: «Слова мої, ви будьте все ж камінні, / Каміння довго береже тепло» («Каміні слова», [5, 81]). Подібне значення (камінь – художнє слово), проте з дещо іншим відтінком (камінь – істинне, правдиве слово) виникає при тлумаченні концепту в поезії «Круглі вірші», коли аналізуються причини занепаду творчості «побратима» по перу:

Починав з їжакуватого рядка,
Злегка алмаз правди пробував граніти,
Та об сплави сталі, об тверді граніти
Поцербив небавом з першого ж ривка («Круглі вірші», [7, 42]).

Концепт скеля (камінь, граніт) має також елемент значення – міцність характеру та його випробовування долею. Носіями цього поняття стають передусім сам автор і споріднені з ним ліричні персонажі – бійці за духом («Від болю й мук за мить неждану / Ти сенс буття зумів збагнуть, / Гранітним став серед майдану – / Гранітних кулі не беруть», «Гранітна людина», [7, 41]). Себе автор метафорично ототожнює зі скелею («Стомився вже стриміть скалою. / Старість стомився кам'яним <...> Стомився в серці кам'яному / Синці ховати від образ», «Стомився», [9, 6]) та кременною фортецею («Самота ридає ридма / Головою об стіну! / Вкотре вже не може відьма / Взять фортецю кременну», «Фортеця», [9, 21]).

Несподіваним для палітри сенсів концепта, проте не суперечливим для семантики самого слова є протилежне за значенням наповнення – душевна зчерствілість, її неборимі страшні наслідки: «Кам'яні обличчя – непроникні мури, – / Погляди зіниць колючі, мов дроти» («Битва за людину», [7, 32]). Такими описує автор злочинців, що перебувають у місцях позбавлення волі. Не менш виразно передає поет конфліктні стосунки («Кременем об кремень душі крешуть, / І вогнем печуть, несамовиті...», «Світе мій», [7, 15]) та відчуження («Вивершується між людьми, / Стіна незрима, але кам'яна», «Муза» [13, 24]).

Досить часто образ використовується в прямому значенні, хоч і в цьому випадку художнє навантаження його не полишає. Це стосується поезій «Струмки та ріки», «Береза», коли проявляється семантичний відтінок «камінь – складна перешкода»: «Вузькі ж струмки долають перешкоди, / Пробивши скелі крем'яні й сніги» [7, 56] або «Крем'янисті під тобою брили, / кругом тебе – кам'яні ґрунти» [5, 82]. У вірші «На морі» прочитується сенс «скеля – джерело болю»: «Чого ти стогнеш, море синє, / Об скелю хвилями б'ючи?» [12, 88]. Дещо відрізняється можлива рецепція читачем каменя як реалії в поезії «Притча про тирана», коли образ тирана, відповідно до історичної парадигми його художнього моделювання, може транслюватися і на давню історію, хоча перевагу ми б віддали історії новій, стосовно традицій шістдесятників – явно йдеться про фатальну постать Сталіна, наявна алузія на демонтаж його пам'ятників: «І побачили без голови тирана, / Тільки шкворень стирчав із кам'яного карка» [1, 74], без тіні поваги до колишнього ідола.

У якості частини тропів концепт набуває полісемантичності: «Небо гранітне нахмурить брову» («Дитинство», [1, 20]) – небо важке, похмуре; натомість те ж означуване в іншому контексті отримує принципово інший зміст: «Душі моєї небо кам'яне / Так жальма не курликало бузьками» («Надія», [1, 93]) – небо безнадійно стражденне. Домінантна ознака важкості, непосильності заакцентована у вірші «Завжди зі мною»: «Коли мені зорі світить перестали, / Від туги камінної сивіли скали, / Палили себе кам'яними слізьми» [5, 8]. У цьому тексті виникає антитеза «зорі-камінь», яка, зрештою, декодується як «світло-сліпота». Самобутній індивідуально-авторський образ камінних яблук як «надій моїх погаслих зорі» [13, 164] з поезії «Мить» споріднений зі згаданими вище метафоричними епітетами.

У творчому доробку поета окреме місце посідає поезія «Стремено», в якій епітет кам'яний має амбівалентне значення: стіни лікарні і нездоланні перешкоди хвороби («Не тужіть, що кам'яні простінки / Недуг вимуровує наспіх» [1, 102]). У не менш знаковому вірші «Покута» епітет

метафоризується ще відчутніше, оскільки накладається на персоніфікацію образу «гріхи»: «Босоніж на снігу гуртами / Стоять (гріхи. – В.К.), схиливши чола кам'яні» [13, 28].

Урбаністичний сенс з'являється у концепта камінь у 90-х роках, коли душа поета настраждалась від застиглого буття в міській квартирі, спектр його переживань надзвичайно розмаїтий: від іронії («На балконі кам'яному/ Маю ранчо, райський сад», «Боротьба», [9, 8]) до похмурого відчаю («А тут балкон камінний – два на три – / Для днів моїх камінних домовина», «Добро», [9, 16]). Нарощується вказаний надзміст у поезії «Покути золоті» завдяки різновекторності епітета, що водночас зображує житло поета, його переживання, настрої:

Камінні стіни на балконі,
холодні, наче дні на сконі,
нескорні, як верховна лжа.
Цю кам'яну твою покуту,
до скрути скрутою прикуту,
нехай покутує душа [9, 15].

Концепт скеля (скала) може бути поліфункціональним, коли на образі побудований вірш, як, наприклад, у сонеті «Син каменяра», присвяченому Дмитрові Павличку. Проводячи паралель «Франко – Павличко» у майстерному володінні слова, поет уже в іншому символічному наповненні викликає підсвідомі алузії знову-таки з Франковими «Каменярами», коли каменяр-гранослов і майстер слова – синоніми. Камінь сприяє повноцінній рецепції авторської інтенції, визначаючи різні рівні структури тексту: від уявного топосу («Спекота літня. Полудень. Скала» [1, 91]) до окреслення нелегких перспектив поетової творчості («На твій різець жде стільки брил навкруг» [1, 91]).

Своєрідність функціонування концептів «скеля», «камінь» у художньому світі поета набуває найрізноманітніших виявів: від реалій рідного Браїлова, де каменярі (бутоломи) постають як найвищий взірець

самовідданості, повсякденного героїзму, до рис характеру людини (душевної зчерствілості), вимушеності ліричного героя перебувати в замкнутому просторі, творчості, де робота із словом-каменем не легка, але правдива та істинна. Така полісемантичність цих концептів обумовлена світоглядом автора, його психоавтобіографічною основою, яка є одним з провідних чинників формування цілісної концептосфери художнього світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Забаштанський В. О. Вага слова : поезії / В. О. Забаштанський. — К. : Молодь, 1980. — 110 с.
2. Забаштанський В. Віра в людину : поезії / В. Забаштанський. — К. : Молодь, 1971. — 71 с.
3. Забаштанський В. Все життя беремо уроки поезії / розмову вів І. Дзюба // Дніпро. — 1989. — № 1. — С. 52—65.
4. Забаштанський В. «Є загадка любові, і є загадка таланту» // Робітн. газ. — 1992. — 19 груд. — С.4.
5. Забаштанський В. Жага життя : поезії / В. Забаштанський ; передм. Д. Павличка. — К. : Веселка, 1987. — 86 с.
6. Забаштанський В. Запах далини : поезії / В. Забаштанський. — К. : Дніпро, 1982. — 171 с.
7. Забаштанський В. Моя вузькоколія : поезії / В. Забаштанський ; вступ. ст. А. М'ястківського ; іл. А. Площанського. — К. : Молодь, 1973. — 87 с.
8. Забаштанський В. Найкревніша рідня : поезії / В. Забаштанський. — К. : Укр. письм., 1999. — 93 с.
9. Забаштанський В. Наказ каменярів : [лірика] / В. Забаштанський. — К. : Радян. письм., 1967. — 55 с.
10. Забаштанський В. Насамперед — громадянськість / В. Забаштанський ; розмову вів М. Кагарлицький // Літ. Україна. — 1981. — 24 листоп. — С.2—3.

11. Забаштанський В. Правдою стоїмо // Літ. Україна. — 1986. — 23 січ. — С. 1.
12. Забаштанський В. Свічкою слова : вірші та балади / В. Забаштанський. — Жмеринка : Вінниця, 2000. — 448 с.
13. Забаштанський В. Сині скелі : поезії / В. Забаштанський ; передм. П. Воронько. — К. : Молодь, 1978. — 186 с.
14. Кагарлицький М. Мужній співає мужність // Наодинці з совістю: збірка / М. Кагарлицький. — К. : Радян. письм., 1988. — С. 450—486.

КРУПКА В. П.

ПОЛИСЕМАНТИЧНОСТЬ КОНЦЕПТОВ «СКАЛА» И «КАМЕНЬ» В ПОЭЗИИ ВЛАДИМИРА ЗАБАШТАНСКОГО

В статье исследуются концепты «скала» и «камень» в поэзии Владимира Забаштанского. Их полисемантичность определяется сквозь призму личностно-ценностных ориентиров малой родины, морально-волевых качеств героев, урбанистических рефлексий, интерпретации творчества. Характеризуется психоавтобиографическая основа поэзии, которая является одним из ведущих факторов формирования целостности концептосферы художественного мира автора.

Ключевые слова: полисемантичность, концепт, метафора, эпитет, индивидуально-авторский образ.

KRUPKA V.

POLYSEMANTICSOFCONCEPTS «ROCK» AND «STONE» IN V. ZABASHTANSIY'S POETRY

This article deals with the concept «Stone» and «Rock» in V. Zabashtansiy's poetry. The polysemantics of these wordsdetermines in the light of personal values of root motherland, moral volitional characters' features, urban reflexions and interpretation of creation. The psychoautobiographicalbaskground of poetry is

characterized in this article, which is one of the guiding factors of formation the integrity conceptsphere of author's artistic world.

Key worlds: polysemantics, concept, metaphor, epithet, personal image.

Стаття надійшла до редколегії 29.05.2013 р.